

LAGZI ISTVÁN

„Narvik majdani védőit és Monte Cassino ostromlóit segítettük”

A LENGYELEK MAGYARORSZÁGRA „ÖZÖNLÉSÉNEK” 40. ÉVFORDULÓJÁRA

„Ama emlékezetes szeptember 18-án, a megszállók elől menekülve átléptem a magyar—lengyel határt. (...) Még nem telt el három hónap sem, amikor táborunk egyik altisztje közölte velem, hogy Franciaországba *kell* utaznom. A szükséges iratokat, holmikát meg fogom kapni. Őszintén megvallva örültem is, nem is. A szeptemberi hadjárat harcaiban szívből meggyűlöltem a németeket, harcolni akartam a megszállók ellen. Arra gondoltam (társaim szintén), hogy a *franciák* oldalán lehetőség nyílik a harcra, elvégre is szövetségesünk volt. Az elutazás előtti napokig nem hagytam nyugodtan a gondolat: hogyan jutok én Franciaországba? Életemben nem voltam még külföldön, s most a háborús körülmények között utazzak Franciaországba? Ráadásul a lengyelen kívül egyetlen idegen nyelvet sem beszéltem. Közele barátomnak többször megemlítettem: eltévedek... Később megtudtam, nem egyedül utazom, öt társammal kelünk útnak. Előbb még felvették adatainkat, titokban fényképet készítettek rólunk. Rövid „tanfolyamon”, vagy inkább eligazításon vettünk részt, aztán kalandos módon megszöktünk a katonai táborunkból. Hosszú hónapok után újra civil ruhában voltam, új nevemet, foglalkozásomat kellően begyakorolva elindultam a világra.

Vonaton Babócsára utaztunk, ahol a »Lengyel Polgári Tábor« állományába kerültünk. Nagy meglepetésünkre itt semmiféle tábor (obóz) nem volt, a menekültek — kettesével, hármasával — voltak elszállásolva. Senki nem kérdezte tőlünk a faluban, hogy hová megyünk, mikor jövünk vissza, meg kell mondani, nagyon jól éreztük magukat. A gazdákkal, de még a járőröző katonákkal, csendőrökkel is elbeszélgettünk. Sokat sétáltunk a faluban. De ez a nagy szabadság nem sokáig tartott. Az egyik »*polgári menekült*« közölte velünk, hogy másnap »*utazunk*«. Reggel elindultunk kukoricaszárat vágni, egyszerűen mezőgazdasági munkásoknak néztünk ki. Este azonban nem tértünk haza, egy helybéli parasztgazda vezetett bennünket a határra.

Vezetőnk középmagas, 30 év körüli parasztgazdának kinéző ember volt. Nem kérdezett tőlünk semmit, úgy tűnt mindent tudott. Hatalmas léptekkel, nagy helyismerettel rendelkezők biztonságával vezetett bennünket. Határozottan az volt az érzésünk, hogy nem először járt erre, s nem mi voltunk az egyetlen csoport, amelyet a határra kísért. Magányos csónak várt bennünket, beültünk mind az öten. Kődös őszi éjszaka volt, szívünk a torkunkban dobogott. A Dráva folyón való átkelés emlékezetem szerint nem tartott tovább két-három percnél. Akkor az a pár perc maga az örökkévalóságnak tűnt. A magyar kísérőnk (halász?) óvatosan merítgette evezőjét. Az evezőlapát által keltett zaj majd megörjített bennünket. Mi lesz, ha észrevesznek bennünket? Ha ránklónek a határőrök. Még védekezni sem tudunk. Ilyen lelkiállapotban értük el a folyó túlsó oldalát, azaz Jugoszláviát. Csendben kikászálódunk, a csónakosnak köszönni is elfelejtettünk, igyekeztünk elhagyni a folyó árterületét. Megnyugodni sem volt időnk — írta visszaemlékezésében *Jan Lipkowski* —, jugoszláv határőrökbe ütköztünk, magyarázkodni kezdtük kik vagyunk...”

Ebben az évben, szeptemberben lesz 40 éve, hogy a megszállók elől több tízezer lengyel katonai és polgári személy érkezett Magyarországra. A menekülteket falvakban és városokban egyaránt tüntető lelkesedéssel fogadták (ezzel a kérdéssel a *Tiszatáj* 1976. 12. számában megjelent írásomban részletesen foglalkoztam). A katonai személyeket csoportosan — üresen álló kastélyokban, határőr- és pénzügyőr-laktanyákban, használaton kívüli mezőgazdasági és ipari épületekben — szállásolták el. A tisztek és a polgári menekültek egy részét üdülőkben, bérelt lakásokban, szállodákban vették partfogásba. A polgári menekültek döntő többségét azonban a lakosságnál (lakás- és szobabérlőként) helyezték el. A katonákat a nemzetközi egyezmények értelmében internálták, azaz szabad mozgásukat korlátozták. A polgári személyeket menekültekként tartották nyilván, lakóhelyüket megválaszthatták, ritka, bár rendszeres ellenőrzésre voltak kötelezve. A katonai táborokat magyar katonai őrség vigyázta, a táborokat csak a táborparancsnok írásbeli engedélyével lehetett elhagyni, legalábbis hivatalosan. A *Lengyel Polgári Menekülttábor* az esetek többségében nem jelentett tömeges együttlakást, inkább adminisztrációs, szociális gondozási egységet: segélyfizetési helyet, érdekvédelmi központot képezett.

A magyarországi lengyelek jelentős része rövid időt töltött táborokban. A Franciaországban megalakult lengyel emigráns kormány — súlyának, tekintélyének növelése érdekében — elhatározta, hogy francia területen lengyel csapattesteket szervez. Hamarosan megkezdődött a semleges és nem hadviselő országokban levő lengyelek toborzása, majd Franciaországba szállítása, evakuálása. A nálunk levő lengyel katonai és katonakorú polgári személyek tekintélyes részét Jugoszlávián (a Balkánon és Olaszországon) át Franciaországba, majd a Közel-Keletre evakuálták. A közel két évig tartó evakuáció során több tízezer lengyel katona és tiszt került a szövetségesekhez, mindez a magyar hatóságok, valamint a lakosság támogatásával történt.

Az evakuáció szempontjából igen kedvező volt az, hogy a menekülttáborok egy részét az ország déli, délnyugati részén létesítették. Budapesten 1939. szeptember végén létrehozták a titkos lengyel katonai kirendeltséget, majd az evakuációt közvetlenül szervező, koordináló, úgynevezett *Evakuációs Irodát*. Igen rövid idő alatt kialakult az evakuáció mechanizmusa, a táborokból „megszökött” egyének széles körű segítésének rendszere. Az utazáshoz szükséges okmányok megszerzésében sok, becsületes magyar minisztériumi hivatalnok is segítséget adott. A nyugati (és semleges) országok budapesti követségei is a menekülteket segítették. A hadsereg és a határőrség tisztjeinek egy része, a megyei, járási, községi közigazgatás számos vezetője, tisztviselője megértően kezelte a nap-nap megújuló „szökések” ügyét, a maguk módján felbecsülhetetlen segítséget adtak a szövetségesekhez tartó lengyeleknek.

A lengyelek egy része *legálisan*, szabályos útlevéllel utazott el Magyarországról. A legtöbben a „zöld határon át”, a határmenti lakosság segítségével jutottak Jugoszláviába. Nagykanizsa, Barcs, Babócsa stb. helységekben „lengyelszöktető” központok (információs állomások) működtek. Az evakuációs útvonal vasúton Nagykanizsa—Zágráb—Milano—Torino—Modane, illetve Milano—Genova—Menton—Nizza volt. A tengeri úton utazók Zágráb—Split—Marseille, vagy Zágráb—Athen—Pireus—Marseille útvonalon érkeztek Franciaországba, majd később a közel-keleti kikötőkbe.

Az evakuációval kapcsolatos forrásokból arra következtethetünk, hogy a magyar hatóságok megértően intézték az internáltak ügyét. Az évek során természetesek voltak nézeteltérések, de a magyarországi lengyelek alapvető érdekeit mindig figyelembe vették, azt sérelem nem érte. Jól tudjuk, a magyar hatóságok azt szerették volna, ha a lengyelek „csendben” maradnak, különösebb feltűnés nélkül élnek a maguk életét. A budapesti német követség több alkalommal tiltakozott a lengyelek evakuációja miatt, a magyar kormány pedig igyekezett kisebbiteni a magyarországi „lengyel ügy” fontosságát.

A félelem a németektől és a lengyeleknek való segítség ellentmondására utal gróf *Teleki Pál* miniszterelnök 1940 tavaszán tett kijelentése is. Teleki azt javasolta bizalmasának, *Dóró Gábornak*, hogy *Jan Emisarski* lengyel katonai attasétól kérjen több óvatosságot. „A menekültek legyenek fegyelmezettebbek, a szöktetési akciók inkább

tartsanak tovább, a budapesti lengyel szervezetek dolgozzanak úgy, hogy a németek fellépésére ne kerüljön sor. A lengyelek ne akarják a magyar kormányt kellemetlen helyzetbe hozni.

Gyakran előfordult, hogy a lengyelek segítésére csak burkolt formában, különböző összeköttetések felhasználásával volt lehetőség. *Dr. Stanisław Laskit* a Vezérkari Főnökség utasítására „nyugati kapcsolatai” miatt letartóztatták, majd büntető táborban kívánták elhelyezni. Tehát „felléptek a túlságosan nyíltan dolgozó, a németek által is számon tartott lengyelek ellen”. Ugyanakkor a B. M. IX. osztálya vezetőjének, *dr. Antall Józsefnek* közbenjárására szabadon engedték. Máskor, a lengyeleket sértő rendelkezések végrehajtását a Külügyminisztérium „diplomáciai okok”-ra való hivatkozással akadályozta meg. Gyakori eset volt az is, hogy például a csendőrség lengyel személyek ellen nyomozott, de a szálak Budapestre vezettek, ahol a csendőrségnek nem volt intézkedési joga. Az ügy átkerült a rendőri szervekhez, ahol bizonyára nem véletlenül, hónapokig „elfektették” az aktákat.

A visszaemlékezések is gyakran megemlítik, hogy a Belügyminisztérium irányítása alá tartozó szervek sok formában segítettek a lengyeleket. Az egyik járási közigazgatási (vezető beosztású) tisztviselő visszaemlékezésének részletéből sok mindent megtudhatunk: *„Nem faggattuk a hozzánk irányított lengyeleket. Sokszor tudtuk, hogy katona az illető, ennek ellenére kiadtuk neki a »polgári menekült« igazolványt, ... gyakran »látatlanból«, az illető menekült távollétében adtuk ki az igazolványt. Esetenként felsőbb helyről jött a burkolt kérés. Érdekes dolognak tűnik, több alkalommal megkerestek. Azt mondták nekem: »semmit nem kérünk Öntől, csupán azt tegye meg, hogy a csendőrségnek egy nappal később adjon utasítást a környék ellenőrzésére.« Megtettem, aztán jelentést is irtam, ahogy illett. Volt olyan eset is, hogy parancs jött: egyes útvonalakat ellenőriztetni kellett. A csendőrvárőröket olyan helyekre irányítottuk, ahol biztos nem ütköztek határátkelő lengyelekbe. Egy-egy esetben megkértek: XY-t keresik. Ilyenkor az illető »megszökött« a táborból, azaz a községből, valójában új igazolványt kapott, így a keresett személynek nyoma veszett.”*

A visszaemlékezők írásaiból kiderül, hogy a táborokból való „eltávozás”, azaz a szökés *nem* volt mindig sikeres. A magyar—jugoszláv határ átlépése *nem* volt veszély nélküli. Az is bizonyos, hogy nem lehetett mindenkit bevonni az evakuáció segítésébe. Sok különböző rendű-rangú „illetékes” a kiadott rendelkezéseket maradtalanul végrehajtotta. Mások (a lengyelek iránt táplált rokonszenvük, vagy németellenes beállítottságuk miatt) szemet hunytak a lengyelek szökései felett. Az evakuáció hosszú hónapjaiban *sikerek és kudarcok, segítés és passzivitás, sőt az internálási rendelkezések maradtalan végrehajtásából eredő feszültségek, sérelmek és sértődések* is előfordultak.

Az azonban bizonyos, hogy a magyarországi lengyel szervek kitartó munkájának és a magyar részről megnyilvánuló segítség eredményeképpen 1939 szeptemberétől 1941 őszéig több mint 30 ezer lengyel katona és katonakorú polgári személy hagyhatta el Magyarországot. A szövetségesek mellett felállított lengyel egységekhez, majd a hazába vezető út nem volt sem rövid, sem könnyű. Mégis tízezrek vállalkoztak arra, hogy a megszállók elleni harcot folytassák. A magyarországi lengyelek eljutottak *Norvégiába, Afrikába, Angliába* és az *olaszországi frontra* s részt vettek a fasizmus megdöntéséért vívott harcban. Most, 40 év távlatából se feledjük: *több tízezer lengyel katona a győzelemhez vezető út egy részét Magyarországon keresztül tette meg.* De szóaljanak meg a sikeres és sikertelen szökési akciókban részt vevők, a nyugatra igyekvő lengyelek s magyar segítőknek egy-egy képviselője emlékezik.

*

„Én abba a csoportba tartoztam, amely a lengyel—magyar határon kelt át, a Tatár hágónál léptem át a határt 1939. szeptember végén. A magyar oldalon néhány kilométer megtétele után egy városkában — melynek nevére ma már nem emlékszem — szállásoltak el bennünket. Tisztársaimmal együtt a protestáns papnál töltöttük az éjszakát. Mint kiderült, a házigazdák értettek szlovákul, így beszélgetni is

tudtunk. Itt, rögtön a kezdetnél elérékenyített bennünket a házigazda hallatlan vendégszeretete. Rengeteg meleg vizet adtak a mosakodáshoz, tiszta törülközőket, majd meleg vacsorát, mely kolbászos tojásrántottából, kávéból és vajas fehér kenyérből állt. Ezután megmutatták a szállásul kijelölt szobákat. Az ágyak tiszták voltak, magam egy nagy dunna alatt aludtam. Egy hónapja először éjszakáztam lakásban, addig — a háború miatt — mindig a szabad ég alatt háltam. A pap hosszan és szívélyesen elbeszélgetett velünk, felesége sirva hallgatott.

Az első éjszaka után megerősödvé és kipihenve vágtunk neki a további útnak. Nem emlékszem pontosan, merre mentünk és mennyi ideig tartott az utunk. *Mándok* városkában álltunk meg, ahol egy nagy épületben kaptunk szállást. A városban találtuk *Stanislaw Maczek* ezredes (a későbbi hős tábornok — L. I.) páncélosbrigádjának tisztjeit. Néhány hetet Mándokon töltöttünk, a napok számára nem emlékszem. Csak arra tudok visszaemlékezni, hogy közben leesett a hó, fagyos napok kezdődtek. Megtudtuk, hogy *dr. Marian Steifer* vezérkari ezredes, Bartha honvédelmi miniszter egykori ezredtársa is a városban tartózkodott. (Steifer ezredes hamarosan Budapestre került és a *Lengyel Katonai Képviselő* parancsnoka lett. — L. I.)

Meg kell jegyezmem, hogy már a magyarországi tartózkodásom legelején a magyar hatóságok nagy jóindulatot tanúsítottak. Ennek bizonyítéka, hogy mint internált tiszt engedélyt kaptam a magyar táborparancsnoktól — nevére nem emlékszem —, hogy Budapestre utazzam személyi ügyeket intézni. Meglátogattam Steifer ezredest is. Azt tapasztaltam, hogy a Maczek ezredes egységéhez tartozó tiszték néhány hetes otlét után egy reggel váratlanul eltűntek. Úgy mondták, tovább utaztak nyugatra. Elpárologtak. Eléggé nagy létszámú egység lévén, lehetetlen, hogy a magyar táborparancsnokság ne vette volna észre. Az ügyet mégis eltussolták, és ez a magyar hatóságok lengyelekkel szemben tanúsított nagy jóindulatának bizonyítéka volt. Hiszen a magyar hatóságok *tudták*, hogy a Magyarországon interált lengyelek nagy többségének célja a Franciaországba való szökés volt, ahol *Sikorski* tábornok lengyel hadsereget szervezett.

Mándokról még 1939 végén átvittek a *Csarodán* létesített katonai táborba. Ebben a táborban eleinte nem volt lengyel tiszt, 350 különböző korú internált közkatonából állt a tábori létszám. Rövid idő alatt átszerveztük a tábort. A magyar táborparancsnokság tudtával csoportokat szerveztünk, ahová tisztet és tiszthelyetteset osztottunk be. Majd tiszti kaszinót létesítettünk, gyakran meghívtuk a magyar táborparancsnokot vacsorára. Megérkezésünk után azonnal meghívást kaptunk a Csarodán élő *Eszterházy* grófnőtől. Az első látogatásunk során a grófnő kérte, hogy amennyiben lehetséges, minden estét töltsünk a kastélyban. A grófnő nagy gondoskodással vett bennünket körül, ami nagyon jóleső érzés volt.

Rövidesen titkos sejt szerveződött a tábor területén, mely a lengyel katonák Franciaországba való utazását (evakuációját — L. I.) szervezte. Én azok közé a tiszték közé tartoztam, akiknek a feladata a katonák útlevéllal és civil ruhával való ellátása volt. E célból (többször) elutaztam Budapestre a Lengyel Hadsereg Váci utcai képviselőjébe, ahol utalványt (pénzt) kaptam polgári ruhák vásárlására. A ruhákat egy *Rubel* nevű zsidó kereskedőtől vásároltam, aki lengyelül is tudott beszélni. A megvásárolt ruhákat nagy bálákba csomagolták, melyeket vasúti poggyászként feladtam az állomáson. Mire megérkeztem Csarodára, a csomag is ott volt, majd kocsin beszállítottuk az egyik *falubeli* házba. A gazda beavatottunk volt, átvette és elrejtette a ruhákat.

Az utazásra kijelölt katonák este és éjszaka folyamán elmentek erre a bűvölyhelyre és átöltöztek polgári ruhába. Reggel hat órakor a csarodai állomáson voltak, ahol én már vártam rájuk. Áadtam az útleveleket, kiosztottam a menetjegyeket, egyúttal vigyáztam, hogy baj nélkül felszálljanak a vonatra. A vasútállomáson végződött az én tevékenységem.

Budapesten a pályaudvaron embereinket (és a többi táborból felutazókat is) kijelölt helyen várta egy lengyel összekötő, aki az egész csoportot továbbirányította a magyar—jugoszláv határra.

A harmadik vagy negyedik szállítmánynál — már nem emlékszem pontosan — bekövetkezett a melléfogás. Az utazásra felkészült egyik lengyel tiszthelyettes leitta magát és nagyon hangosan énekelt, mellette pedig hangosan sírt egy magyar nő. A szolgálatban levő csendőr kérdezősködni kezdett, a sírdogáló magyar leány azt válaszolta: »ez a lengyel katona a háborúba indul, és elhagy engemet«. A csendőr mindent kitalált és az egész csoportot visszarendelte a táborba. Nekem is vissza kellett mennem. A magyar táborparancsnok természetesen megtudta, hogy én is velük voltam az állomáson. Behívatott az irodába és nagy botrányt rendezett, megfenyegetett, hogy Siklós várába (a lengyel katonai büntető táborba — L. I.) zárat. Nem tette ezt, mert megbetegedtem, heteken át feküdtem. Dr. Stanislaw Sacha lengyel orvos ápolt, Eszterházy grófnő is meglátogatott néhányszor, nagyon együttértett velem. Amikor felgyógyultam, láttam, hogy a fiatal táborparancsnokot elvezényelték Csarodáról.

Meg vagyok győződve arról, hogy Csaroda faluban nagyon sok lakos tudta, hogy a lengyel katonák a táborból Franciaországba szöknek. Én a felgyógyulásom után már nem vettem részt a konspirációs munkában, átkerültem a Balaton környéki Lengyeltóti községbe.” (Kazimierz Witwicki, 1974.)

— A csarodai táborban tevékenykedett „evakuációs részleg”-ről és a lakosság segítségéről több visszaemlékezésben is találhatunk adatokat. Csarodán több helybeli lakos részt vett a lengyelek szöktetésében. Az utazáshoz szükséges polgári ruhák egy részét Beregszászról, Vásárosnaményből Kisbíró Károly lovas kocsin szállította Csarodára. A vasúton, gépkocsin érkezett ruhákat — többek között — Sebestyén Irén és Sebestyén László segítségével rejtették el. A Witwicki főhadnagy által említett ház Krizbai Gy. Domokosné Sebestyén Magda édesapjéé volt.

„A lengyel tisztek és katonák elszöktetése több csoportban, nagy kockázattal történt. Először polgári ruha érkezett zsákba csomagolva, és az utazáshoz szükséges pénz. Ezt autó hozta. A csomagot a kertünk árkába tették, ahonnan azt öcsémmel együtt kisszekéren vagy szánon (az időszaknak megfelelően) hoztuk fel, mintha terményt vagy fát szállítanánk. Majd nővérem közölte a tábor orvosával, hogy hány személyre érkezett ruha és azok milyen méretűek. A megbeszélrt napra, takarodó után kiszökött a táborból a szökésre induló csoport. Hozzánk jöttek. A lakás utcai szobájának ablakközeit párnákkal teleraktuk, hogy a zaj, beszéd ki ne szűrődjön, pokróccal pedig elfüggönyöztünk. (...) A lengyelek átöltözésük után megőrzés címén nálunk hagyták kitüntetéseiket, személyi irataikat, leveleiket, fényképeiket, lengyel katonai ruháikat. (...) Kezdetben Pestről jött értük egy-egy személy, később már édesapámra több feladat hárult, szekéren fuvarozta be őket a hajnali vonathoz Vásárosnaményba vagy Fehérgyarmatra, ahonnan valaki továbbkísérte a lengyeleket. Később ez a feladat (részben — L. I.) rám hárult, én mentem velük Murakeresztúrig, ahol az állomáson Halász (?) bácsi várt ránk, és szöktette őket tovább. (...) Jugoszláviának Németország és Magyarország által való lerohanása idején, de már előtte is másfél, két hónappal... Munkácson át Szolyvára kísértem lengyeleket...” (Krizbai Gy. Domokosné Sebestyén Magda, 1975.)

„Ez a csoport (a Sebestyén család — L. I.) segítette a lengyeleket, törődött velünk. Szívbeli együttérzést tanúsítottak irántunk. Újságot hoztak a táborba (...) Amikor a lengyelek elhatározták, hogy megszöknek és a szövetséges hadsereghez csatlakoznak, a csoport tagjai, Krizbai Domokos és (Sebestyén) Magda ismét segítettek. Szerezték számunkra civil öltözetet és budapesti címeiket. Ezek a fiatal magyarok segítettek nekünk illegálisan átlépni a (magyar — L. I.) jugoszláv határt. A Sebestyén család házában a lengyelek civil ruhába öltöztek és néha, amikor nem tudták folytatni útjukat a razziaik miatt, hosszú ideig bújtatták a lengyeleket. Ismeretes számomra az is, hogy Krizbai (és Sebestyén Magda — L. I.) a szökésben levő csoportját elvezette Magyarország (déli — L. I.) határához. Elvezette azokat a lengyeleket is, akik a partizánokkal akartak összeköttetésbe lépni, illetve a Kárpátokon keresztül más országokba kívántak eljutni. Szintén tudomásom van arról, hogy Ma-

gyarország német megszállása után a hitleristák *Krizbai Domokost* és (Sebestyén — L. I.) Magdát és barátait halálra keresték.” (*Marian Turowski*, 1974.)

„Először a nagykanizsai, a sárvári és a fertőszentmiklósi táborban voltam. Nagykanizsán az első táborparancsnok egy alacsony termetű ezredes volt — a nevére nem emlékszem —, azután *Gunde Géza* (al)ezredes, aki egy igazi rendes ember, barát volt. Az első parancsnok idején szigorú rend volt a táborban. (...) Mindenszentek idején embereink kimentek a nagykanizsai temetőbe, hogy feldíszítsék a sírokat. Az egyik zászlósnok felmászott egy fára, hogy az elvonulók után civil táborba, majd pedig külföldre szökjön. Még volt annyi levél a fákon, hogy nem nagyon lehetett látni, de az egyik őrtálló katona észrevette, majd megparancsolta, hogy jöjjön le. Az illető nem hallotta meg rögtön a parancsot, így a katona rálőtt, megsebesült és leesett a fáról. Ebből az ügyből nagy suttyogás lett a táborban, a sebesült kórházba került. Nem sokkal később Gunde alezredes lett a parancsnok, az ő ideje alatt kezdődtek meg a tömeges szökések Jugoszláviába. A határon túra tartó vasúti vagonokban 5—10, sőt 20 fős csoportokban szöktették az embereket.

Természetesen voltak jelentések a létszámról, de mindez nem vezetett eredményre. A kollégák kimenőt kértek, egy részük visszatért, a hiányzók helyére más (polgári — L. I.) táborokból jöttek. A határig nem egészen 15 kilométernyi gyengén lakott terület volt.

A táborban tiszttekből és altiszttekből evakuációs bizottság alakult, ami igazságosan működött. Tagjai idegen nyelveket ismertek. (...) Ha valakit szökés közben elkaptak és jelentkeznie kellett Gunde alezredesnél (a visszaemlékező Gunde alezredest következetesen *ezredesként* említi — L. I.), akkor ő azt mondta: *»tudja miért büntetem meg? azért, mert ha a lengyel katona megszökik, ne hagyja magát elkapni!«* (...) A nagykanizsai táborban felfedeztem egy száraz csatornát, mely a vasúti sínek alatt vezetett ki. A csatorna járhatóvá tételében Klekociuk tizedes segített. Így ezen a csatornán át nappal 2—3 ember szökött meg, akik aztán a magyar—jugoszláv határ felé vették útjukat. Ez így ment mintegy három hétig. Hanem ezt az utat felfedezték, a csatornát befalazták. (...)

Az útlevel-fényképeket és az útleveleket Budapesten, egy részüket helyben készítették. A nagykanizsai tábor felszámolásának idején még egy érdekes eset történt. A táborunk területén levő gyárkéménybe négy katonát bujtattunk el, elláttuk őket élelemmel, hogy majd külföldre szökjenek. Másnap, amikor már az őrbódékat (is) leszerelték, sikerült nekik megszökni. Közöttük volt egyik bajtársam a híradósoktól, *Władysław Salak*, aki jelenleg Ausztráliában él. A tábor elhagyásában sokat segített nekünk a helyi lakosság, többek között a *Francka* kávégyárban berendezett lengyel katonai internáló tábor egyik őre. Ez a katona polgári ruhát szerzett a szökni akaróknak, megtanított velünk néhány szükséges magyar szót: köszönést, élelemkérést stb.” (*Eugeniusz Ertelt*, 1974.)

„... *Bánrévén* a légierő és repülős tisztiek voltak elszállásolva. Ők utaztak először Franciaországba. Elküldték (egy ízben) 18 katona papírjait s a kijelölt egyéneknek megparancsoltuk, hogy este bújjanak el valahol a kertben, éjszaka pedig utazzanak Budapestre. Ugyanakkor valaki észrevette (a létszámcsökkenést) s a magyar parancsnok, valami Taksony nevű százados tudtára adta, aki a szökevényeket egy helyiségbe záratta, ami minket nagyon nyugtalanított, nem voltunk képesek megszervezni a szökést. A parancsnokot figyelmeztettük, hogy katonáinkat betonpadlós helyiségbe záratta s egészségükért a felelősséget neki kell vállalnia. Beleegyezett, hogy szalmazsákokat és plédeket kaphassanak, 18 másik katona vitte be a dolgokat, azok ott maradtak, akiknek meg kellett szökni, azok kijöttek és az éjszaka folyamán elutaztak Budapestre. Reggel kiengedte őket a parancsnok, ellenőrizte a neveket s egy fél órát adott nekik a mosdásra és borotválkozásra. Azután megparancsolta, hogy álljanak sorba, nekünk tiszteknek oldalt kellett állni, és nagyon elégedett képpel várt a létszámjelentésre. Amikor 18-cal kevesebbet jelentettek, megparancsolta, hogy olvassák ezek (a bezártak — L. I.) neveit. Amikor senki sem jelentkezett, láthatóan megértette, hogy valami nincs rendjén. Rákiabált az őrségre, hogy kutassák át az

egész épületet... majd a katonák jelentették, hogy nincsenek. A parancsnok idegesen odaugrott a mi ezredesünkhöz és németül rákiáltott: »Hol vannak?« A mi ezredesünk így válaszolt: »Százados úr, Ön egy lengyel ezredes előtt áll, kérem, lépjen hátra három lépést!« amit a százados végre is hajtott. Ezredesünk így folytatta: »most én kérdezem, ki záratta be őket?« A százados azt válaszolta: »én!« az ezredes így folytatta: »akkor hol vannak?«

Este ülünk a vasútállomás kaszinójában (éttermében — L. I.), odajön hozzánk a magyar táborparancsnok és felajánlja nekünk, hogy igyunk vele pár pohárt bort, amire mi szívesen vállalkoztunk is. Tizenegynéhány pohár után megkérdezte tőlünk: Uraim, mint magánember kérdem, hogyan szöktek meg (a katonák — L. I.), hiszen az épületnek csak egy bejárata van, az ablakok pedig rácsosak, az ajtónál viszont örök álltak... én már nem fogok a szökéseknek ellentállni, de mondják meg, hogyan történt e szökés? Természetesen azt válaszoltuk, hogy mi sem tudjuk... Néhány nap múlva katonáinknak tényleg megengedte, hogy a városban sétáljanak. Egyik alkalommal a polgármester felesége megkérdezte a magyar parancsnokot: »Főhadnagy (helyesen százados — L. I.) úr, a lengyeleket már nem zárhatja be?« A magyar tiszt azt válaszolta: »Kérem, asszonyom, beláttam, hogy a lengyelt zsákba lehet varrni, be lehet zárni, viszont lyuk sem lesz a zsákon, a zár sem rongálódik meg, de lengyel sem lesz.« Ezek voltak első emlékeim az első magyarországi táborból." (Inz. Jan Zajac, 1974.)

„Táborunkban (Nagycenken — L. I.) is titkos szervezet alakult, amely katonákat toborzott Jugoszláviába. Akik elmentek, itthagytak barátaiknak mindent, amijük volt. Eleinte a tiszteknek, tisztjelölteknek és a fiatal (műszaki képzettségű — L. I.) katonáknak volt elsőbbőségük a szökésben, s azoknak, akiknek Lengyelországban nem volt senkijük sem. Táborunkat azonban drótkerítéssel vették körül és katonai őrséget állítottak. Ennek ellenére tömeges szökések kezdődtek, melyeket a legkülönbébb módon hajtottak végre.

Azoknak, akik itt maradtak, anyagilag egyre jobban ment a soruk. A zsoldot elég hosszú ideig a megszökött katonákért is felvették. (...) Hetente kétszer mindenkinek le kellett jönni a térre (a tábor udvarára — L. I.). A ház előtt a főbejáratnál vasúti rakodó rámpa volt, ide állították az asztalt a katonák névsorával. A nevek abc-sorrendben következtek. A katonákat egyenként szólították, az ajtóban pedig két magyar katona és egy civil személy állt, akik a visszajövőket figyelték, arra ügyeltek, hogy egyesek nem fordulnak-e kétszer. Ez soha nem fordult elő, de természetesen csak az ellenőrzők számára. Volt idő ugyanis, hogy én magam (is) háromszor fordultam. Először Auguscinski lövész helyett, másodsor magam jelentkeztem, harmadsor Zmigrodzki zászlós helyet. Mindegyik alkalommal másképpen öltöttem át. (A nagycenki táborban volt időszak, amikor mintegy 2 ezer lengyel katona és tiszt elszállásolását biztosították. A névsor felolvasása hosszú időt vett igénybe, bőven volt idő az »átöltözésre«.) Először katonasapkában és rövidebb kabátban mentem vissza. Miután felmentem az első emeletre, gyorsan átöltöttem és nadrágszíjak segítségével leereszkedtem az orgonabokrok közé, majd elvegyültem a tömegben és vártam a »nevem« szólítására. Aztán ismét felmentem az első emeletre és átöltöttem a zászlós egyenruhájába. Ez az egyenruha pontosan illett rám, szerencsére semmiféle ismertetőjelem nem volt.

A zsoldfelvétel is hasonlóképpen történt. A különbség csak annyi volt, hogy a földszinten és nem a téren gyülekeztünk. A zsoldot az első emelet feljárójánál osztották, az átvételt nyugtázni nem kellett, a fizető tiszt a nevet kipipálta a névsorban. A jogosulatlan zsoldfelvételen senkit sem kaptak rajta közülünk.

A szökések később egyre nagyobb méreteket öltöttek. Ezért azt az utasítást kaptuk, hogy minél többet csellengjünk a tábor »fő terén«. Vasárnaponként, mikor templomba mentünk, majd a visszatéréskor a tábor bejáratánál két katona számolt bennünket. Nekik valahogy mindig egyezett a létszám, annak ellenére, hogy minden alkalommal a táboron kívül maradt közülünk néhány katona.

A táborban jelentős számú magyar katonaság (őrség — L. I.) tartózkodott, a ka-

tonák nagyobb része tartalékos volt, olyan emberekkel hozott bennünket össze a sors, akik tudatosan együttműködtek velünk. Történt egyszer, hogy a (cukor — L. I.) gyár pincéjében a mieink különféle befalazott csatornákra bukkantak, melyek a gyáron kívülre vezettek. Ezek a csatornákon keresztül körülbelül 100 fő bevonásával nagyobb méretű szökést készítettek elő. Az egyik éjszaka megszökött a csoport fele, a következő éjszaka a csoport másik fele is kiszökött a táborból és együtt indultak a *Sopronba* vezető országutat szegélyező erdőbe. Az erdő szélén két lengyel autóbusz és egy személygépkocsi várt ránk. Egy magasrangú lengyel tiszt irányította az eseményeket. Éppen elkezdtünk polgári ruhába öltözni, amikor magyar katonák ugrottak elő az erdőből és körbevettek minket. (...) Sokat elfogtak közülünk, a két autóbuszt is (Nagycenkre — L. I.) a táborunkba hozták. (...) Amikor minden elcsendesedett, a drótkerítés alatt átbújva visszamentünk a táborba. Ebben a magyar őr is segítségünkre volt... (...) Nagy ellenőrzés következett és új nyilvántartást készítettek, mely már alighanem megfelelt a valóságos állapotoknak.

A szökések azonban nem szűntek meg. Táborunk lengyel parancsnoka *Dąbrowski* százados volt, aki vasárnaponként a templomba vezetett minket Nagycenkre. (...) A mi papunk egyezséget kötött a magyar pappal, így vasárnaponként néhány katonánk csak este hagyta el a templomot, majd elutazott Budapestre.

A vasárnapi szökésektől függetlenül növelni kellett a lengyel katonák Magyarországról való kivonását. E célból táborunkban elhatározták, hogy ki kell használni a közeledő (1940. évi — L. I.) húsvéti ünnepeket is. Ebben az időben a magyar parancsnok megbetegedett, és egy fiatal magyar százados helyettesítette, aki néhány szót tudott lengyelül. A százados édesanyja lengyel volt, legalábbis lengyel családból származott. A fiatal tiszt nagyon szeretett minket, időnként a szállásunkra is benézett. Az ünnepek alatt a társaság felhajtott a garatra és szórakozni kezdett, úgyhogy a parancsnok a kapu előtti udvarra kéretett bennünket. A magyarok kíváncsiak voltak, hogyan szórakoznak a lengyelek. Elvegyültük közöttünk a tömegben és nagy érdeklődéssel nézelődtek. A parancsnok még az őrnek is megengedte, hogy közelebb jöjjen és nézze a szórakozásunkat. Közben 15 katonánk felkészült arra, hogy elhagyja a tábort. Kitűnő ötlet volt a »húsvéti szórakozás«. A szökési tervet sikeresen végrehajtották. (...)» (Karol Kazimierski, 1976.)

„A faluban levő *Lengyel Polgári Táborba* szinte naponta érkeztek újabb emberek, akik rövid pihenő után továbbmentek Jugoszláviába. Egyedül azonban a határ átlépésénél nem boldogultak. Mi helybeliek vezettük át őket a határon, hiszen itt nőtünk fel, ismertünk minden fát, dűlőt, a *Mura* folyó szeszélyességét, a folyó árterét.

Ha minden rendben ment, akkor a frissen érkezettek még aznap éjjel átvezetem a határon, ha többen voltak, akkor ismerősök segítettek. Az egyik legjobb vezető *Andrassek Márton* parasztgazda volt. Hol a jégen, hol csónakon, hol pedig meg száraz lábbal juttattuk át a lengyeleket a határon. Gyakran az állomáson, vasúti kocsikban indítottuk útba a ránk bízottakat. (...) A táborból szinte minden nap sokan átmentek Jugoszláviába, a hiányzó helyére újak jöttek. Így a létszámmal nemigen volt baj. Persze néha-néha kiderült, hogy »szöknek« a lengyelek. (...)

A határon való átkelés előtt a községbeli vendéglőnél találkoztunk »Kis Józskával« (a lengyelek egyik *murakeresztúri* evakuációs megbízottjával — L. I.). Innét percnyi pontossággal indultunk. Utunk a lengyel tábor mellett vezetett el. Engem, vagy *Andrassek* barátomat a szökésre kijelölt lengyelek látótávolságból az egy kilométerre levő vajgyár mögötti területre követtek. Itt összevártuk egymást. Ha gyalog mentünk, akkor a közbeeső lakott részeket kikerültük, lehetőség szerint nem kockáztattunk semmit. Ha járművel voltunk (lovaskocsi, szánkó), akkor a rakományt képező személyeket löpökroccal, szénával, szénával letakartuk. Történt egyszer, hogy a falu közepén *Andrassek* barátom szánkójára egy ismeretlen személy felkapaszkodott, szerette volna megtudni, hogy *mit* „szállítunk”. *Andrassek* Mártont én úgy húsz méterre követtem, tehát láttam, hallottam mindent. *Andrassek* hamarosan elkiáltotta magát: hajts előre! Nekieresztettem hát a lovakat, ő pedig hol a lovak közé, hol pedig a felkapaszkodóra csapott ostorával. Utánam eredt.

A kellemetlen utastól sikerült megmenekülni, de a csendőröktől már nem. A hír hamarabb hazaért, mint mi magunk. A szánkóra felkapaszkodó személy a keresztúri vasúti őrházból telefonált a csendőrlaktanyába, így a falu végén a csendőrök kezébe kerültünk. Úgy emlékszem, hogy egy nap és egy éjszakai ottlét után hazaengedtek, de szegény utasainkat a csendőrök elvitték abba a táborba, ahonnan nagy ügyel-bajjal elszöktek. Egy hét múlva ugyanezeket a személyeket gyalog, 40 centis hóban botorkálva juttattam át Jugoszláviába. (..)

Az egyik alkalommal 18 lengyel átdobását bízták rám. Embereimet kivezettem a vasútállomás azon oldalára, ahol mezős rész volt — sőt még ma is az —, oda, ahol a jugoszláv vonat állt. Ez a vonat rendszeresen reggel 5 órakor indult a túloldalra. Abban az időben a váróteremmel szembeni rész nem volt kivilágítva, csupán 1—2 lámpa égett a felszállási oldalon, különben elég sötét volt. Ez meg minket segített. Megvártuk, míg a vámosok végigmentek a vonaton, majd a vonatra szivárogtak a lengyelek. Megbeszélés szerint a legtöbb embernek akkor volt szabad a vonatra felugrani, amikor az már mozgásban volt. A mozdonyvezetővel én előre megbeszéltem, hogy induláskor adjon sok gőzt. A mozdonyból kijövő gőzfelhőtől egy ideig nem lehetett látni semmit, de a felugráloktól származó zajt sem lehetett hallani. Az egyik esetben a túloldalra így átkerült lengyel a mozdonyvezetőn keresztül levélben köszönte meg a segítségemet, leleményességemet." (..) (Szkobrics László, 1975.)

*

A lengyel menekültek Magyarországra „özönlésének” 40. évfordulóján szeretnék kellő tisztelettel emlékezni azokra a lengyel katonákra és önkéntesekre, akik távol a hazától is vállalták a fasiszta Németország elleni harcot. Akik a harc folytatása érdekében vállalták a bujdosást, az illegális határátlépéseket, a konspirációval járó kockázatot: az idegőrlő utazást hajón és vonaton, a hamis papírokkal való utazás összes problémáit. Emlékezni szeretnék azokra, akik lehetővé tették a lengyelek Magyarországról való kivonását: az evakuációt. Azokra a lengyelekre is, akik különböző okokból nem utaztak el, de segítették társaikat Magyarország elhagyásában, akik a táborok sorakozóin, a zsoldfizetésnél bementek, beírták eltávozott társaik neveit. Azokra a magyarokra, akik barátságból, politikai meggyőződésből, avagy „csak” emberbaráti okokból kisebb-nagyobb mértékben segítséget adtak a tízezernyi lengyel katonára és polgári személyre evakuációjához.

Mert nem kevesen voltak azok, akik így gondolkodtak: „Segítettünk, azt tettük a lengyelekért amit akkor, a háború éveiben tenni tudtunk. Ki többre, ki csak kevesebbre vállalkozott. Sokan voltak, akik állásuk, egzisztenciájuk veszélyeztetésének határáig, társadalmi helyzetüknek megfelelő módon támogatták a lengyeleket. (..) Akkor a konkrét segítség mellett a rokonszenv is nagy dolognak számított. De legyünk következetesek. A magyar—jugoszláv határmenti járások vezetői (közigazgatási beosztottai) közül egyesek semmiféle gyakorlati segítségre nem mertek vállalkozni. Igen, ilyen az élet. Kényér, beosztás, előmenetel. Így utólag sem lehet elítélni őket. Ugyanez vonatkozott a határőrségre is. De ezeknek a személyeknek a döntő többsége (hivatalnok, vasutas, határőr vagy parasztagda) mert nem tudott, vagy félt konkrét formában segíteni, végül közvetett formában azzal is segített, hogy nem tett semmit. Nem »jelentett«, nem lépett fel a Jugoszláviába özönlő lengyelek ellen. Nem akadályozta útjukat (..) Igen, ilyenek is voltak. Sokunknak jelentős dolognak számított az, hogy a lengyelek kimondták olyat is, melyet mi esetleg — nyilvánosan — említeni sem mertünk. Rokonszenvesek voltak nekünk a lengyelek. Imponált nekünk a töretlen elhatározásuk, összetartásuk, hazaszeretetük. (..) Az, hogy országuk felszabadításáért vállalták a megpróbáltatásokat. Titokban sokunknak imponált az is, hogy leplezetlenül gyűlöltek a fasiszta Németországot, hogy vállalták a faszizmus elleni harcot. Most jóleső érzés arra gondolni, hogy »akkor« mi magyarok sok ezer lengyelnek segítségére lehettünk. Ma már tudjuk, a határmenti települések lakóinak segítségével a magyar—jugoszláv határon átkelt »civil« lengyelekben a nyugati harcterek: hős lengyel katonáit: Narvik majdani védőit és Monte Cassino ostromlóit segítettük.”